MAAILMANKUVAT JA DYSTOPIAKIRJALLISUUS

FT, dosentti Toni Lahtinen
Yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto
toni.j.lahtinen@helsinki.fi

Mitä on kirjallisuus?

- Kaunokirjallisuudeksi luetaan erilaisia tekstilajeja suullisesta kansanperinteestä visuaalisiin runoihin ja meemeihin
- Kaunokirjallisuus muuttuvissa muodoissaan on säilynyt merkittävänä inhimillisen itseymmärryksen muotona, jonka avulla yksilö rakentaa maailmankuvaansa
- Kaunokirjallisuutta on demokraattisen politiikan peruskiviä: se mahdollistaa mahdottoman kuvittelemisen ja avoimen suhtautumisen toiseuteen
- Kaunokirjallisuudella on ollut merkittävä rooli useissa merkittävissä maailmankuvallisissa muutoksissa, kuten orjuuden lopettamisessa tai ympäristöliikkeen synnyssä

Mitä on dystopiakirjallisuus?

- Kirjallisuus ja erilaiset kertomukset ovat osa laajempaa kuvittelukykyä, jolla yksilön ja yhteisön toimintaa ja sen mahdollisuuksien rajoja hahmotetaan
- Dystopiakirjallisuus kuvittelee ei-toivottuja tulevaisuuksia: eettisesti ja poliittisesti valveutuneet dystopiat toimivat ennakointeina todellisista yhteiskunnallisista ja tieteellisistä kehityssuunnista
- Dystopia ei pyri ennustamaan tulevaisuutta vaan estämään pahimpien mahdollisten tulevaisuuksien toteutumisen
- Nykykirjallisuudessa ja -elokuvassa dystopia sisältää erityistä poliittista voimaa ja kykyä käsitellä aikakautensa jaettuja pelkoja tai maailmankuvallisia murroksia (esim. Yhdysvaltain presidentinvaalit 2004, 2017, 2024)

Dystopiat pelon kulttuurissa

- 2000-luvulla dystopian ympärille on kasvanut kokonainen kulttuurituotannon haara
- Aikamme pelkokuvat liittyvät muun muassa energiapolitiikkaan, geeni- ja tietoteknologiaan, terrorismiin, ilmastonmuutokseen, rajojen militarisoitumiseen ja kuudenteen sukupuuttoaaltoon
- Toisen maailmasodan jälkeen etenkin teknologinen kehitys on synnyttänyt eskatologista ajattelua, joka ylittää kaunokirjallisuuden tai viihdeteollisuuden visiot
- **Pelon kulttuuri:** nykykulttuurin keskeisimpiä piirteitä on ihmiskunnan olemassaolon vaarantavien tuhovoimien pelko, joka on hämärtänyt arkitodellisuuden ja kaunokirjallisuuden välistä rajaa
- Kulttuuriteollisena ilmiönä dystopialla on ollut merkittävä vaikutus myös suomalaiskansalliselle itseymmärrykselle 2000-luvun alusta alkaen!

Dystopiat nuorten kulttuurissa

- Nuortenkirjallisuudessa pessimistiset kuvaukset raskaista olosuhteista ovat lisääntyneet hälyttävästi
- Apokalyptiset tarinat ovat tehostaneet 9/11-iskujen jälkeistä pelon ilmapiiriä, jossa arkistunut retoriikka lähestyvistä tuhoista on juurtunut niin poliittiseen puheeseen kuin uutisointiin
- 2000-luvulla syntyneet ovat kasvaneet loputtomien uutisvirtojen ja sosiaalisen median kulttuurissa, jossa he törmäävät jatkuvasti terrorismin, ääriliikkeiden ja väkivallan kuvauksiin
- Suomalaisnuorten tulevaisuudenodotuksia varjostaa selkeimmin ilmastonmuutos
- Dystopioiden vaikutukset ovat moninaiset: voivat lisätä ahdistusta vs. tarjota pakoa ahdistavasta todellisuudesta; auttaa hahmottamaan yhteiskunnallista muutosta vs. oikeuttaa poliittista väkivaltaa jne.

Lukutaidon merkitys

- Faktan ja fiktion rajat ovat hämärtyneet: uutisoinnissa lainataan malleja dystopiakirjallisuudesta ja populaarikulttuurista, kun taas kaunokirjallisuudelta on odotetaan samanlaisia tiedollisia takeita kuin tietokirjoilta
- Mediatutkijat ovat varoittaneet *tuomiopäivän uupumuksesta:* tunteilla kaavamaisesti mässäilevä uutisointi ja kulttuurituotteeet synnyttävät yleisössä avuttomuutta tai toivottomuutta tulevaisuudenuskon sijaan
- Merkittävä kansalaistaito on lukutaito, joka auttaa tunnistamaan faktan ja fiktion rajoja, tunteita manipuloivia keinoja sekä esitystapoja, jotka voivat laajentaa tai rajoittaa käsitystä todellisuudesta
- Lukutaito syventää ymmärrystä maailmankuvien sekä tieteellisten ja historiallisten tulkintojen muuttuvuudesta. Sen avulla hahmotetaan myös toimijuutta eli keinoja, joita yksilöllä on maailman muuttamiseen ja muutoksiin sopeutumiseen!

HISTORIALLINEN NÄKÖKULMA DYSTOPIOIHIN

Professori Sari Kivistö

Tampereen yliopisto

sari.kivisto@tuni.fi

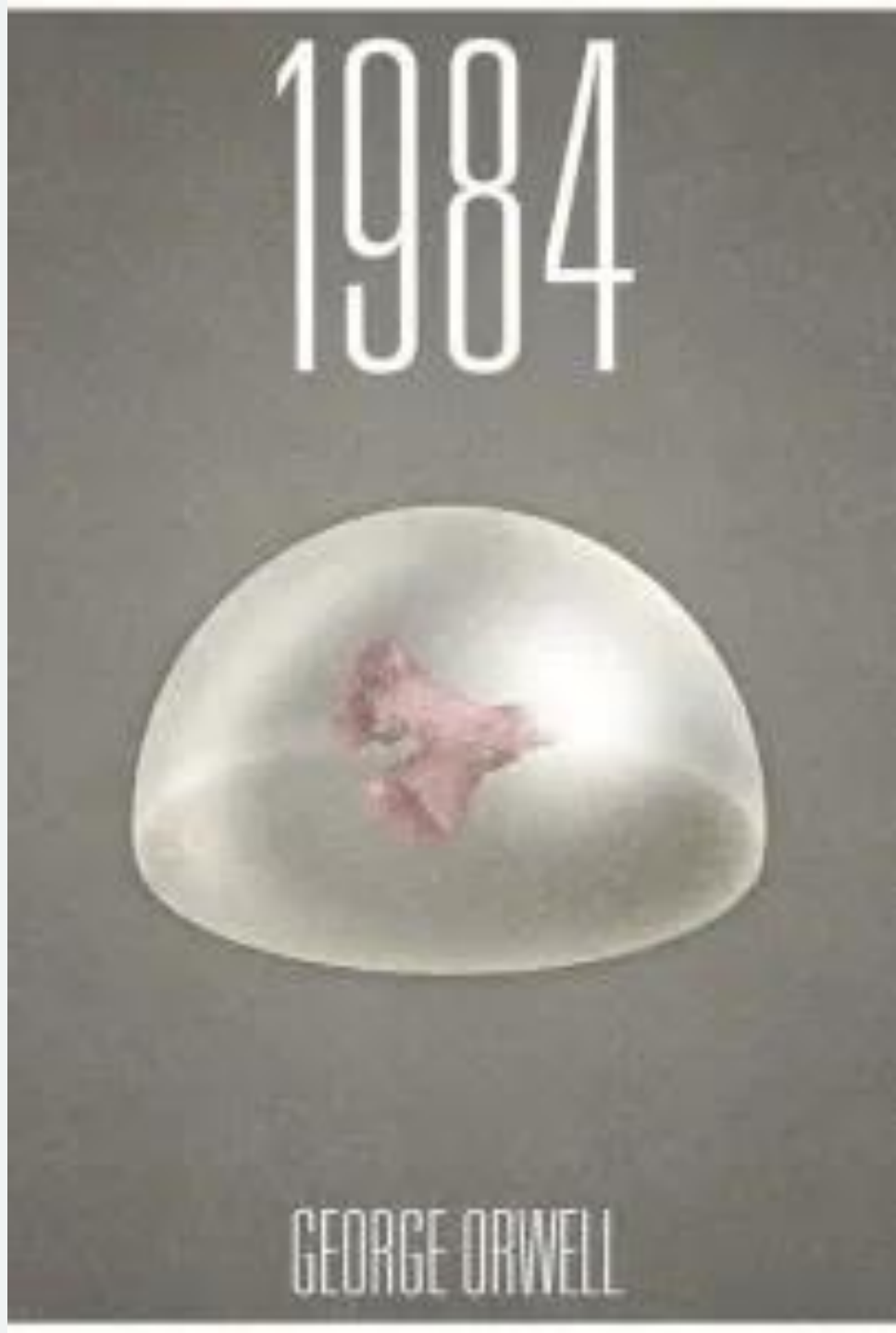
Dystooppinen yhteiskunta: pahin mahdollinen paikka

Maailmankuvaa määrittää ihmisen suhde toisiin ihmisiin, uskontoon, historiaan, luontoon tai yhteiskuntaan.

Miten yhteiskunta tulisi järjestää? Miksi maailma ei ole oikeudenmukainen? Miksi hyvät ihmiset kärsivät? Millainen maailman tulisi olla?

Dystopia on **yhteiskuntakriittistä ja poliittista fiktiota**, jossa poliittiset järjestelmät tuottavat yksilöille kärsimystä.

Klassisessa dystopiassa **kritiikin kohteita** ovat mm. kulutusyhteiskunta ja tehokkuusajattelu, idässä diktatuuri, sotilasjuntat ja poliittinen valta yksilön yli. Tyypillisiä uhkatekijöitä ylikansoitus, koneellistuminen ja hirmuvaltiaat.

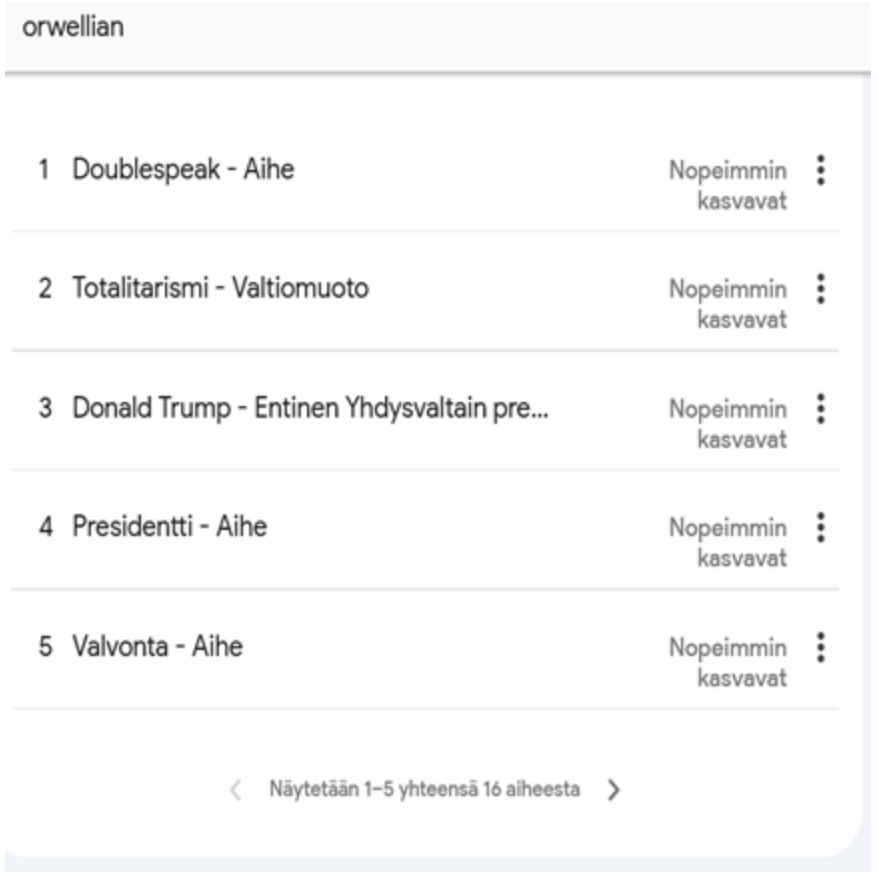
Klassisia dystopioita

Aldous Huxleyn *Uljas uusi maailma* (1932, pakollinen onnellisuus ja mielihyvä).

George Orwellin *1984* (1949, yhteiskunnan väkivalta ja epäoikeudenmukaisuus, totuudenjälkeisyys, tarkkailuyhteiskunta, jatkuva sotatila; totalitarismin historiallinen todellisuus vai varoitus tulevasta?).

Margaret Atwoodin *Orjattaresi* (1985, sukupuolittunut dystopia, teokratia).

”Make Margaret Atwood fiction again!”

Uskonto sekulaarissa dystopiassa

Taivaan ja helvetin myytit modernien utopioiden ja dystopioiden taustalla.

Konflikti pelastuksen ja tuhoutumisen välillä tapahtuu **historiallisesti määrittyvän yhteiskunnan sisällä**.

Orwellilla (ääri)uskonnollisena elementtinä erehtymätön, ihmisyyden rajat ylittävä auktoriteetti: Ison Veljen voima, pyhyys, hyvyys ja täydellisyys.

Erika Gottlieb: **dystopia on lajina postkristillinen**, sillä yksilön kohtalo ei ole jumaluuden käsissä, vaan ihmisten kohtalosta päättävät – heitä pelastavat tai heitä tuhoavat – yksinomaan inhimilliset voimat ja epäoikeudenmukaiset yhteiskuntajärjestelmät historiassa.

Modernistinen kirjallisuus – esim. Franz Kafkan *Oikeusjuttu* (1925) – kuvaa tilannetta, jossa maailmassa ei ole kosmista kokonaissuunnitelmaa ja ihmiset ovat oman näkökulmansa vankeja.

Luonnonkatastrofit, pandemiat ja sodat

Kaunokirjalliset teokset voivat olla apuna kärsimyksen uhrien näkökulman kuvittelemisessa.

Lissabonin maanjäristys 1755 kosketti ihmisiä ympäri maailmaa. Ensimmäistä kertaa globaali näkymä inhimillisestä tragediasta. Eurooppaa yhdistävä julkinen onnettomuus, jonka myötä maailman rationaalisuutta kyseenalaistettiin.

Voltairen romaani *Candide* (1759) kommentoi inhimillistä hätää. Voltairen teoksen merkitys nykylukijalle on varhaisen humanitaarisen perspektiivin avaamisessa. Eettinen velvoite auttaa niitäkin, joiden hätä oli kaukaista.

Albert Camus'n romaani *Rutto* (1947): tartunnan luonnollinen alkuperä, yhteiskunnalliset ja lääkinnälliset toimet sen parantamiseksi, velvollisuusetiikka vs. epidemian näkeminen jumalallisena vitsauksena.

Voiko Jumalaa enää olla Auschwitzin jälkeen?

Globaali tragedia

Antiikin tragedioiden aiheina ylisukupolviset vallanperimyskiistat, turvan anominen, maanpako, sota, demokratian synnyn verisyys, kun vanha moraalinen järjestys ei toimi ja uusi järjestys tekee tuloaan.

Antiikin tragedioita on esitetty globaalisti kommentoimassa **modernin kulttuurin kriisejä:** Hiroshiman atomipommi, Vietnamin sota, Algerian itsenäistyminen, Kuuban poliittisen kriisi, 1980-luvun Libyan pommitus ja Etelä-Afrikan apartheid.

Miten toimia väkivallan jälkeen? Miten välttää kosto ja antaa anteeksi? Miten yhdistää pitkän sorron hajottama kansa? Miten rakentaa toimiva demokratia?

Tragedioiden avulla ääni sodan uhreille ja pakolaisille.

Kansalaistottelemattomuuden sankari Antigone nuorten sankarinaisten mallina (mm. *Hunger Games*), taistelee perheen tai moraalin puolesta dystopiaa vastaan.

KIRJALLISUUS JA ILMASTONMUUTOKSEN KANSALLISET RAJAT

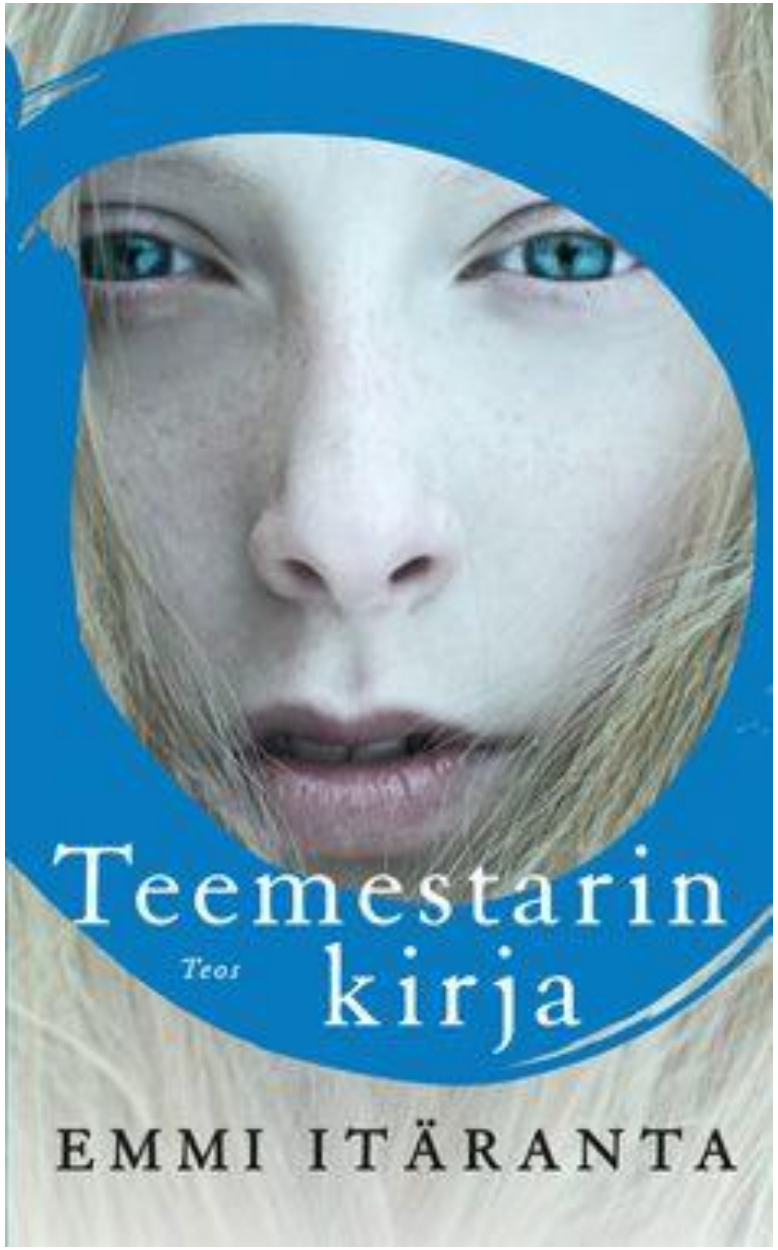
FT, dosentti Olli Löytty

Turun yliopisto

olli.loytty@utu.fi

”Suomessa ei oo sitä ongelmaa että ei olis vaikka vettä.”

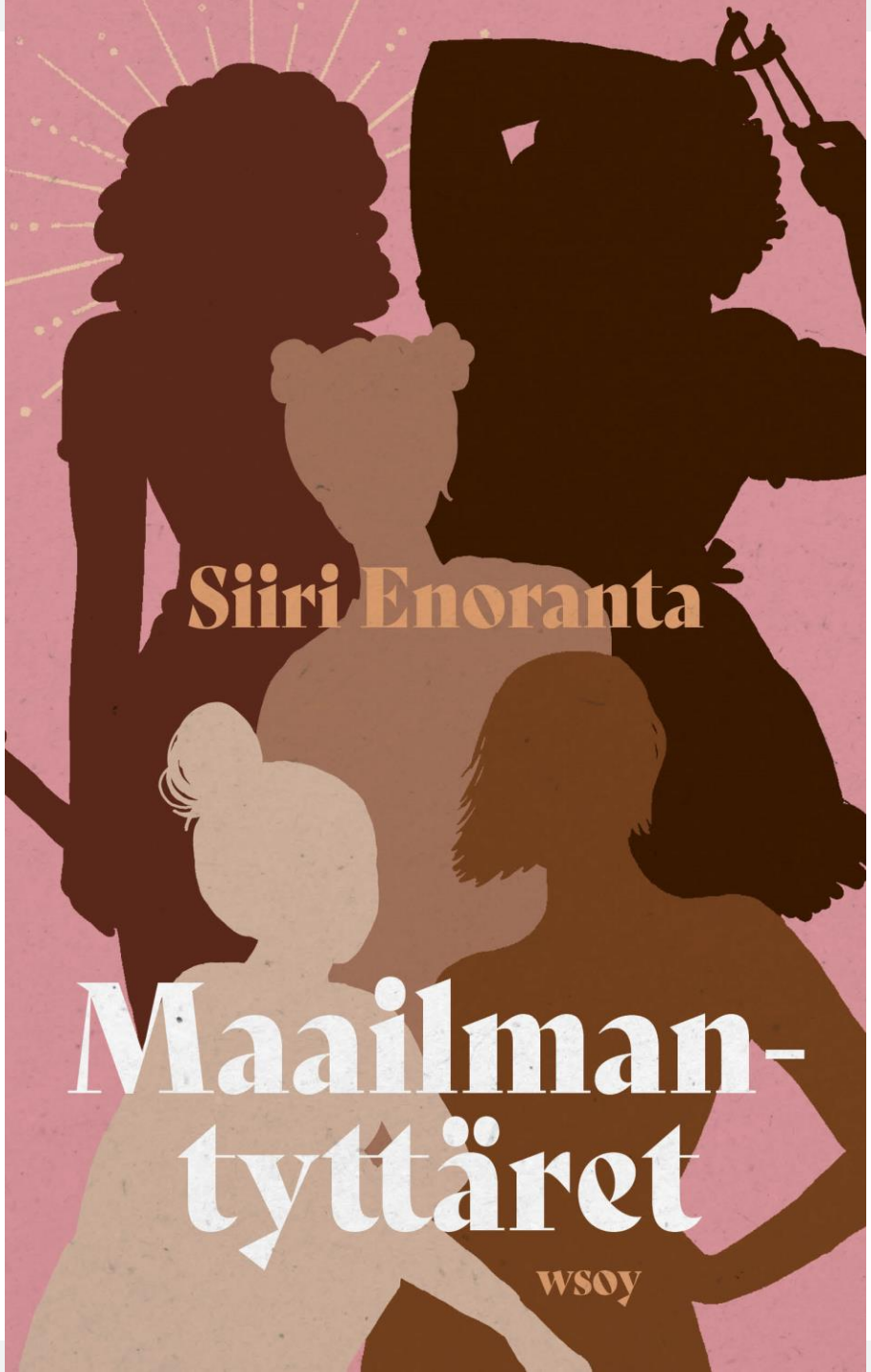
- Kansanperinteestä tuttu Lintukoto.
- Syrjäisyys ja eristyneisyys osana suomalaiskansallista minäkuvaa.
- Ylirajaiset kriisit.
- Jos luonnon toimintaan ei voi enää luottaa, niin mihin sitten?
- Dystopioiden kasvanut määrä kertoo pelkojen lisääntymisestä.

- **Hanke:** Kirjallisuus ja lukeminen ilmastokriisin aikakaudella” (Koneen säätiö 2022–2025)
- https://kirjallisuusjailmastokriisi.fi
- Mukana yli sata lukiolaista ympäri Suomea.
- **Teemestarin kirja**: dystopia aavikoituneesta ja vesipulasta kärsivästä Pohjois-Suomesta, jossa vallitsee itämainen diktatuuri.

”’Ajattelet heitä [entismaailman ihmisiä] liikaa’, Sanja sanoi. ’Sinäkin ajattelet heitä’, vastasin, ’et kävisi täällä [muovihaudalla] muuten’. – – ’Ei maksa vaivaa ajatella heitä, Noria. Eivät hekään ajatelleet meitä’.”

– Emmi Itäranta: *Teemestarin kirja*

- Utopia tasa-arvoisesta ja oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta, jossa ratkotaan yhdessä ongelmia.
- Päähenkilöinä aktiiviset ja itsenäiset nuoret naiset.

Kansallinen ekseptionalismi

- Uskomus jonkin ihmisryhmän tai kulttuurin ainutlaatuiseen tai paremmuuteen muihin verrattuna.
- Poikkeus säännöstä.
- Ympäristöongelmat koskevat koko maailmaa – paitsi meitä.
- Myös pohjoismainen ekseptionalismi:
  - ympäristöasioissa edelläkävijä,
  - demokratian tyyssija.

Esimerkiksikin mitä siinä kirjassa mainittiin että ei oo lunta, niin talvi on kuitenkin suomalaisille aikalailla sellanen erittäin suomalainen asia ja me kuitenki eletään täällä Lapissa varsinki talvessa suurin osa vuodesta [nauraa].

Nii se että jos sen ottaa poies nii musta tuntuu että mä en ainakaan tuntis itteeni välttämättä kokonaiseksi enää. Kuitenki mun harrastukset ja kaikki tällanenki elämä liittyy siihen, että on talvi ja on lunta ja jäätä ja että se mahdollisuus säilytettäis myös niille tulevaisuuden nuorille.

Ja sitte just se, että ehkä se on just toivotonta nuorille nytte juuri sen takia että me kuitenkin ollaan siinä iässä että me ei kauheena voida vaikuttaa asialle koska päättäjät on huomattavasti vanhempia ja me ei olla vielä siinä asemassa että me voitas oikeasti vaikuttaa ja tehä jotakin asialle. Että se saattaa olla myöhäistä siinä vaiheessa, kun me päästään siihen ikään tai meiän ikäluokka on sitä päättäjäkuntaa.